

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ТИПУ ПРАВОРОЗУМІННЯ LEGAL AWARENESS AND LEGAL CONSCIOUSNESS TYPE INTERRELATION

Бабюк А.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права факультету економіки і права
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті досліджуються такі поняття, як правосвідомість та праворозуміння. Завданням цього дослідження є з'ясувати, чи існує взаємозалежність між правосвідомістю і типом праворозуміння. З цією метою досліджуються погляди представників різних теорій праворозуміння. Аналізується, яке з цих понять є ширшим, і який взаємозв'язок існує між ними.

Ключові слова: право, правосвідомість, праворозуміння.

В статье исследуются такие понятия, как правосознание и правопонимание. Задачей этого исследования является выяснить, существует ли взаимозависимость между правосознанием и типом правопонимания. С этой целью исследуются взгляды представителей разных теорий правопонимания. Анализируется, какое из этих понятий является шире, и какая взаимосвязь существует между ними.

Ключевые слова: право, правосознание, правопонимание.

The article runs about and analyzes such notions as legal awareness and legal consciousness. This research aims at finding out existence of interrelation between legal awareness and type of legal consciousness. Due to this, views of different legal consciousness theories representatives are examined. It is emphasized which notion has a wider meaning and what kind of interrelation exists between them.

Key words: law, legal awareness, legal consciousness.

Актуальність теми. Вивченням поняття право юридична наука займається протягом багатьох століть. Це питання цікавило юристів ще з часів стародавнього Риму і продовжує цікавити й сьогодні. Звичайно, що у кожен історичну епоху розуміння цього поняття було різним. Залежало воно від великої кількості чинників, починаючи від ступеня розвитку суспільства та науки у той чи інший період, і закінчуючи економічними та політичними факторами в державі.

Окрім вищезазначених категорій існували різноманітні школи права, представники кожної з яких відстоювали свою теорію виникнення і розуміння права.

Найбільш відомими і розповсюдженими теоріями праворозуміння є природно-правова, позитивістська та соціологічна. Кожна із цих теорій мала своїх представників та послідовників. На базі кожної з цих теорій розвивались нові течії, які були більш притаманні тій чи іншій історичній епосі.

Сьогодні юридична наука налічує велику кількість різних теорій розуміння права. Представники кожної із цих теорій мають свої власні погляди та аргументи щодо походження права та його значення для держави та суспільства в цілому.

В юридичній літературі сьогодні дуже часто зустрічаються такі терміни, як праворозуміння і правосвідомість. На перший погляд, здавалось би, що це

певною мірою схожі категорії, і, можливо, для пересічного громадянина це так і є. Однак, якщо перейти до ґрунтового аналізу цих термінів, очевидними стають відмінності, які має кожен із них.

Звертаючись до наукової літератури, слід відмітити, що дослідженням питань праворозуміння та правосвідомості займалися різні науковці та теоретики права, зокрема: С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, В.С. Нерсесянц, М.І. Козюбра, П.М. Рабінович, А.Д. Машков, О.Ф. Скакун, Д.О. Єрмоленко та багато інших.

Сьогодні у вітчизняній правовій науці питання взаємного співіснування таких категорій, як правосвідомість та право розуміння, є досить актуальним.

Мета цього дослідження – з'ясувати, чи існує взаємозалежність між правосвідомістю і типом праворозуміння, чи все ж таки це абсолютно автономні категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, аби з'ясувати, який зв'язок існує між типом праворозуміння та правосвідомістю, слід розпочати з визначення цих понять.

Так, наприклад, юридична енциклопедія наводить такі визначення: праворозуміння – усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Є формою пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин [1, с. 48], правосвідомість – форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб'єктів правовідносин до

чинного права та похідних від нього правових явищ. Через правосвідомість відбиваються не тільки стан правових відносин, а й тенденції їх змін [1, с. 49].

Більш конкретизоване визначення наводиться в навчальних посібниках з теорії держави і права. Правосвідомість – це система відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце і роль у забезпеченні свободи особи та інших загальнолюдських цінностей [2].

Правосвідомість – одна з форм суспільної свідомості. Кожна особа володіє правосвідомістю незалежно від того, усвідомлює вона це чи ні. Ставлення особи до права може бути як позитивним (людина розуміє значення та необхідність права), так і негативним (людина вважає, що право не потрібне). Це ставлення може бути раціональним, розумним, емоційним, на рівні почуттів та настроїв [3].

Право – це об'єктивна реальність, а суб'єктивне ставлення до нього людей є правосвідомістю. Правосвідомість – це внутрішній особистий регулятор юридично значимої поведінки. Правосвідомість є невіддільною від права, адже право є регулятором поведінки індивідів, які наділені волею та свідомістю [3].

Правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у формі юридичних знань, оцінок, правових установок, ціннісних орієнтацій, які визначають поведінку людей в юридично значимих ситуаціях [3].

Аналіз юридичної літератури свідчить, що представники різних теорій права розуміли право по-своєму і, відповідно, наводили своє власне визначення поняття права.

Перейдемо до безпосереднього дослідження зв'язку між правом і правосвідомістю в контексті соціологічного, позитивістського та природно-правового типів праворозуміння.

Соціологічна школа праворозуміння представлена багатьма течіями та методичними орієнтаціями й приділяла значну увагу особливостям соціального функціонування та результативності права, його ролі у забезпеченні соціального контролю, порядку, справедливості [4, с. 117].

Представники соціологічної школи права розуміють під правом правові відносини, які виникають та існують незалежно від норм; усталений в житті «правопорядок», а, зрештою, «фактичний образ діяльності уряду, судів та інших державних органів». Звідси і теза, що «право треба шукати не в нормах, а у самому житті» [4, с. 119].

Прихильники соціологічного типу праворозуміння поділяють право на три види: соціальне право, право юристів та державне право.

Аналізуючи вищенаведений поділ права, очевидним стає його взаємозв'язок із відповідними такому поділу видами правосвідомості. Так, зокрема, соціальному праву, під яким розуміються різноманітні людські стосунки, які існують у суспільстві, відповідає буденний, або, як його ще називають, масовий рівень правосвідомості.

Буденний рівень правосвідомості тісно пов'язаний зі звичаєвим правом та мораллю, пояснює дійсність через повсякденні уявлення, судження та погляди, має емоційно-психічне забарвлення (почуття, настрої, соціальні емоції). Його головним джерелом формування є повсякденний практичний досвід людей. Під безпосереднім впливом повсякденної свідомості формується громадська думка про право. Буденний рівень правосвідомості співвідноситься з правовою психологією і притаманний основній масі населення [5, с. 72].

Праву юристів, безумовно, відповідає професійний рівень правосвідомості. Суб'єкти цього рівня правосвідомості володіють спеціалізованими, деталізованими знаннями діючого законодавства, вміннями і навиками його застосування [7, с. 328].

До державного права представники соціологічного типу праворозуміння відносять усі правові приписи, які створені виключно державою. Відповідно закріплені ці правові приписи у певних законодавчих та підзаконних актах, що видаються уповноваженими державою органами.

Надзвичайно важливою формою відображення правових явищ є система права, законодавства і підзаконних нормативних актів. Досить мало спеціалістів відносить цю систему до структурної частини суспільної правосвідомості [5, с. 72].

Так, О.В. Котюк вважає, що система права і законодавства є результатом функціонування суспільної правосвідомості, її суб'єктів: юридичної науки і народу в цілому, особливо під час референдумів і загальнонародних обговорень проектів законів [6]. Між суспільною правосвідомістю, системою права і законодавства існує тісний взаємозв'язок, оскільки суб'єкти суспільної правосвідомості повинні знати і поважати діючу систему права і законодавства. Таким чином, суспільна правосвідомість творить право, а право, в свою чергу, впливає на розвиток правосвідомості всіх суб'єктів суспільних відносин [6].

Таким чином, можна зробити висновок про певну відповідність державного права в контексті соціологічного типу праворозуміння, суспільному рівневі правосвідомості.

Представники юридичного позитивізму ототожнювали такі поняття, як право і закон. Юридичний позитивізм абсолютизує розуміння права, як сукупності норм, ізолюючи право від неюридичних явищ, зводить завдання науки до формально-догматичного вивчення права «із самого себе». Юридичний позитивізм своїм твердженням про те, що закону не суттєва етична оцінка, об'єктивно виправдовував у деякій мірі беззаконня, якщо воно формально санкціоновано [8, с. 351].

У контексті юридичного позитивізму співвідношення поняття права та правосвідомості свідчить про різні механізми їх правового регулювання. Якщо механізм правового регулювання реалізований у складному юридичному інструментарії, спирається на державний примус, то механізм дії правосвідомості належить до виключно духовної сфери. Правосвідомість «працює» через загальну правову оцінку

соціальних фактів, через судження про їх відповідність ідеї правового і законного, через відчуття права і законності, і вольову направленість поведінки людей, яка звідси витікає [9, с. 266].

Так само відрізняються і функції позитивного права і правосвідомості. Функції позитивного права пов'язані з його нормативністю, з його нормативно-організаційним впливом на суспільні відносини [9, с. 266]. Правосвідомість так само має риси нормативності, однак така нормативність не має загальнообов'язкового характеру, це лише усвідомлення обов'язковості тих чи інших юридичних норм.

На відміну від представників позитивістської теорії права прихильники природно-правової теорії розмежовують такі поняття, як право і закон. Прихильники такого розмежування намагаються вкласти у зміст права основи гуманізму, справедливості та інші соціальні цінності [8, с. 368].

Представники природно-правової теорії права відстоюють положення про те, що окрім позитивного права, існує ще й природне право, норми якого є вираженням вічних принципів моралі, свободи та рівності.

Значення права в природно-правовому підході можна побачити в його забезпеченні ідеї справедливості, як змісту ідеї категоричного імперативу буття [4, с. 116].

Враховуючи, що ідеї природно-правової теорії права є більш наближеними до загальнолюдських цінностей і прагнень, можливо припустити думку про наближеність правосвідомості та права в розумінні природно-правової доктрини. Однак, одразу постає питання, про який вид правосвідомості йде мова. Наприклад, для людей із буденним рівнем правосвідомості дійсно характерним є знання загальних принципів права, і правові погляди осіб із таким рівнем правосвідомості тісно переплітаються з моральними уявленнями про право і справедливість. Однак, якщо ми звернемося, наприклад, до групової правосвідомості, то очевидним стає той факт, що в ряді випадків правосвідомість однієї соціальної групи може суттєво відрізнитися від правосвідомості іншої групи. Можна побачити різницю в правосвідомості вікових верств населення, професійної правосвідомості тощо.

Таким чином, можна дійти висновку, що взаємозалежність права та правосвідомості полягає не лише в тому, що розуміється під поняттям право (про який тип праворозуміння йде мова), а і в тому, хто саме сприймає це право (про який вид правосвідомості йде мова: індивідуальний, груповий, суспільний, буденний, професійний, науковий тощо).

Праворозуміння та правосвідомість є тісно переплетеними і взаємопов'язаними явищами. Право і правосвідомість окремо одне від одного існувати не можуть, їх взаємозв'язок проявляється у взаємному впливі. Правова свідомість – своєрідне ідеологічне джерело формування права, з іншого боку, правосвідомість складається в процесі відображення права [10, с. 26]. Обидва ці явища покликані регулювати суспільні відносини.

Однак, право і правосвідомість мають і деякі відмінності, зокрема, право вирізняється обов'язковою нормативністю і певним державним примусом. На відміну від права правосвідомість є внутрішнім сприйняттям права та особистісним проявом поведінки індивіда.

Висновки. Виходячи із вищезазначених визначень та проаналізувавши визначення поняття права трьох основних концепцій праворозуміння, очевидним стає той факт, що праворозуміння і правосвідомість не слід ні ототожнювати, ні діаметрально протиставляти одне одному. Це автономні категорії, які водночас є тісно взаємозалежними і переплетеними. Не уявляється можливим існування правосвідомості окремо від праворозуміння і навпаки.

При цьому слід чітко усвідомлювати, про який саме вид правосвідомості йде мова. Якщо ми говоримо про індивідуальну правосвідомість конкретної особи, то тут слід виходити з того, які погляди на право має така особа, яку теорію права вона підтримує, і під впливом яких чинників формуються погляди на право такої особи.

Якщо ж ми ведемо мову про правосвідомість суспільства, то зрозумілим є те, що на формування такої правосвідомості суттєво впливає правовий лад держави, законодавчі акти, норми права, юридична обізнаність громадян у тій чи іншій державі у конкретний історичний момент тощо. Очевидним є той факт, що у випадку еволюції права, його суттєвої видозміни чи трансформації відбуватимуться й відповідні зміни і у правосвідомості суспільства.

Однак, в історії існує велика кількість прикладів, коли спочатку змінювалась правосвідомість суспільства, що неминуче призводило до зміни праворозуміння. У випадку, коли тип праворозуміння не відповідає розвитку суспільства та його правосвідомості, відбувається взаємна видозміна. В залежності від рівня розвитку правосвідомості окремого індивіда, правової свідомості суспільства в цілому багато в чому залежить сила права в державі та ефективність механізму правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. [Текст] / редкол. Ю.С. Шемшученко [та ін.]. – К.: «Укр. Енцicl.», 1998. – т. 5. – 736 с.
2. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права / Ю.А. Ведерніков, А.В. Папірна. – [Електронний ресурс]. – Навчальні матеріали онлайн. – URL : http://pidruchniki.com/15931106/pravo/pravosvidomist_ponyattya_struktura_vidi.
3. Волинка К.Г. Теорія держави і права / К.Г. Волинка. – [Електронний ресурс]. – Правовий портал «uristinfo.net». – URL : <http://uristinfo.net/2010-12-16-20-00-40/133-kg-volinka-teorija-derzhavi-i-prava>.
4. Машков А.Д. Проблеми теорії держави і права. Співвідношення та межі. [Текст] / А.Д. Машков. – К.: К.І.С., 2011. – 344 с.
5. Жданов І.О. Правосвідомість: основні структурні елементи. [Текст] / І.О. Жданов // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2007. – № 38. – С. 68–74.
6. Котюк В.О. Теорія права / В.О. Котюк. – [Електронний ресурс]. – Портал «Библиотека Зачётка.рф». – URL : <http://zachetka.rf/book/3850/155046html>.

7. Теория государства и права. [Текст] : учебн. [для юрид. вузов и фак-тов] / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М, 1998. – 570 с.
8. Машков А.Д. Проблеми теорії держави і права. Основи: курс лекцій. [Текст] / А.Д. Машков. – К.: К.І.С., 2008. – 470 с.
9. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
10. Долгова Е.А. Право и правосознание: взаимодействие, общность и различия. [Текст] / Е.А. Долгова // Труды СГА. – 2009. – № 11. – С. 21–29.